

Мустафакулов Шерзод Игамбердиевич – Ўзбекистон Республикаси Банк-молия академияси Малака ошириш факультети декани, и.ф.н., доцент.

Қисқача аннотация. Ушбу мақолада ҳудудларнинг ривожланиш стратегиясини амалга ошириш вазифалари ва унинг босқичлари атрофида очиқ берилган. Шунингдек, маҳаллийлаштириш дастурларини изчил равишда ҳаётга татбиқ этиш натижасида кутиладиган ижобий ўзгаришлар мантиқий кетма-кетлик асосида ёритилган. Ҳудудий маҳаллийлаштириш кўрсаткичлари динамик таҳлиллар орқали очиқ берилган ва маълум бир жузъий хулосалар шакллантирилган.

Таянч сўзлар. Ҳудудни ривожлантириш стратегияси. Ҳудуднинг ривожланишини бошқариш. Ҳудудларнинг ривожланиш концепцияси. Стратегик режалаштириш. Маҳаллийлаштириш. Маҳаллийлаштириш дастури. Замонавий рақобатбардош тайёр маҳсулотлар. Ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва модернизация қилиш. Тармоқлараро саноат кооперацияси.

Short abstract. The article thoroughly highlights functions of regional development strategy to be performed and its stages. Also, on the base of rational sequence provided positive changes expected from the strict implementation of the localization program. The figures for regional localization levels are revealed on the base of dynamic analysis and some subjective assumptions are provided.

Key words. Regional development strategy, administering regional development, regional development concepts, Strategic planning. Localization. localization program. Modern competitive finished goods. Development and modernization of production. Intersectional industrial cooperation.

Хорижий инвестицияларни жалб этиш тизими ва уни такомиллаштиришнинг замонавий жиҳатлари

Мамлакатимиз иқтисодиётини юксалтириш, замонавий техника ва технологиялар билан жиҳозланган янги корхоналарни барпо этиш, реконструкция қилиш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш ҳал қилувчи аҳамиятга эга. Бу авваламбор, аҳоли бандлиги, унинг даромадларини ошириш каби муҳим ижтимоий муаммоларни ечиш имкониятини беради. Шу боисдан ҳам, мамлакатимизга хорижий инвестицияларни жалб этаётган корхоналарни иқтисодий рағбатлантириш, уларга зарурий шароитларни яратиб бериш давлат сиёсати даражасида кўтарилган.

Зотан, мамлакат иқтисодиётининг етакчи тармоқ ва соҳаларига хорижий инвестицияларни киритмасдан туриб, иқтисодиётда таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, ишлаб чиқаришни техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш, шунингдек рақобатбардош маҳсулотлар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш мумкин эмас.

Миллий иқтисодиётни ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг аҳамияти куйидагилар билан изоҳланади:

ишлаб чиқаришга замонавий техника ва технологияларнинг жорий этилиши таъминланади;

олдин номаълум бўлган, замонавий касблар шаклланади, янги иш ўринлари ташкил этилади, иқтисодиётда бандлар сони кўпайиб аҳолининг даромади ўсади;

аҳолини меъёردаги турмуш даражасини таъминлаш, ижтимоий-иқтисодий эҳтиёжини қондириш имкони яратилади;

экспортга мўлжалланган маҳсулотларни ишлаб чиқариш кенгайди;

маҳаллийлаштириш дастурининг изчил амалга оширилиши ва импорт ўрнини босувчи товар ва хизматлар ишлаб чиқарилиши йўлга қўйилади;

корхона ва ташкилотларнинг маънавий ва жисмоний жиҳатдан эскирган ишлаб чиқариш қувватлари истеъмолдан чиқиб, моддий-техник базаси янгиланади.

Шуларни эътиборга олиб, мамлакатимизда таркибий ўзгаришларни янада чуқурлаштириш, реал сектор корхоналарининг инвестиция фаолиятини жадаллаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантириш дастурларини амалга оширишда, аввало, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга устуворлик қаратилмоқда.

Ривожланган давлатлар тажрибасига кўра чет эл инвестицияларининг иқтисодиётга жалб қилиниши мазкур давлатларнинг юксак даражада тараққий этишида ҳал қилувчи омиллардан бири сифатида хизмат қилган.

Дунёда инвестицияларни жойлаштириш ва инвестицияларни жалб қилиш бўйича рақобат шиддат билан давом этмоқда. Бир томондан, трансмиллий компанияларнинг ривожланиб бораётганлиги, иккинчи томондан, ресурсларга эгалик қилиш борасида бозорларни тақсимлаш, ва қайта тақсимлаш билан боғлиқ тадбирларнинг фаоллашуви, учинчидан, глобаллашув шароитида

жаҳонни қуршаб олган молиявий инқирознинг юқори таъсири каби омиллар инвесторларнинг қарорларида ҳал қилувчи аҳамият касб этмокда.

Келажақда маълум бир фойдани кўзлаб ҳаракат қилаётган инвестор ўз маблағининг тегишли қисмини бугуннинг ўзида қурбон қилиш билан боғлиқ таваккалчиликка кўл ўради. Бунинг учун халқаро иқтисодиётдаги вазиятни, халқаро инвестициялар бозорида юз бераётган иқтисодий-ижтимоий тенденцияларни таҳлил қилиши, иқтисодий-молиявий вазиятлар билан бир қаторда, ҳукуматлар томонидан қабул қилинаётган сиёсий қарорларни ҳам кузатиб бориши лозим.

Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхонани ташкил этиш сабабларининг асосан уч туркумини ажратиб кўрсатиш мумкин. Булар, ички, ташқи ва стратегик.

Ички сабаблар таркиби қуйидагилардан иборат:

- ❖ яратилган инвестиция муҳитидан фойдаланиш;
- ❖ бошқарувнинг янги усулларини ўзлаштириш;
- ❖ замонавий ва энг қулай тартибга эришиш;
- ❖ маҳаллий ишчи кучи ресурсларидан самарали фойдаланишни кенгайтириш;
- ❖ хориж бозорига кириб боришни тезлаштириш;
- ❖ ижтимоий, маданий ва сиёсий билимларни кенгайтириш;
- ❖ ходимлар малакасини ошириш.

Ташқи сабаблар таркиби:

- ❖ жаҳон бозорига чиқиш;
- ❖ соғлом ва самарали рақобат муҳити;
- ❖ сиёсий кескинликнинг юмшашиши;
- ❖ маҳаллий ҳокимиятнинг талаблари.

Стратегик сабаблар таркиби:

- ❖ мамлакатда замонавий иш юритиш усулларидан фойдаланиш имконияти;
- ❖ мустаҳкам хом ашё базасига эга бўлиш;
- ❖ технологиялар трансферти;
- ❖ ишлаб чиқаришни кенгайтиришдан иборат.¹

Хорижий инвестицияларни импорт ва экспорт қилишнинг ягона сабаби корпорацияларнинг (инвесторлар) даромадлигини ошириш ҳамда рискларни пасайтиришдан иборатдир. Хорижий инвестицияларнинг фаоллашувига ТМКларнинг иқтисодий самарадорлиги ва фойда нормасининг ошиши таъсир кўрсатади. Хорижий инвестициялар экспорти ва импортига таъсир кўрсатадиган макроиқтисодий сабабларга қуйидагиларни келтириш ўринли:

- ❖ жаҳон хўжалиги субъектлариаро молиявий, меҳнат ва материал ресурсларнинг нотекис тақсимланганлиги;
- ❖ табиий-экологик шарт-шароитларнинг турличалиги;

¹ Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 89-90 б.

- ❖ реал капитал ресурсларининг бир худудда меъеридан ортиқча тўпланганлиги, бошқа худудларда эса етишмаслиги;
- ❖ бўш молиявий маблағларнинг тўпланиб қолганлиги;
- ❖ жаҳон давлатларида инвестицион шароит ва уни ривожлантириш бўйича олиб борилаётган сиёсатларнинг турличалиги.

Юқорида қайд этилганидек, айти дамда, хорижий инвестицияларнинг бир давлатдан иккинчи давлатга импорт ва экспорт қилиш ҳиссаси кўпроқ ТМ компаниялар ва ТМ банкларга тўғри келади. Улар томонидан янги истеъмол бозорларини эгаллаш, хом ашё ва меҳнат ресурслари бозорига яқинлашиш иштиёқи юқорилиги сабаб капиталнинг ҳаракати содир бўлади.

Капитални экспорт қилишнинг асосий сабабларига тубандагиларни келтириш ўринлидир:

1. Технологик жиҳатдан биринчи бўлишга интилиш. Корпорациялар томонидан илмий-техника ва фан ютуқларига кўпроқ маблағ ажратган ҳолда сотув ҳажмини кенгайтириш, юқори технологияларни яратиш ва ишлатиш бўйича биринчиликни қўлдан бой бермасдан туриб илдам мавқега эга бўлиш.

Бундай харажатларнинг умумий харажатлардаги улушининг юқори бўлишлиги тўғридан-тўғри инвестициялар экспорти ҳажмининг кўп бўлишини ёки аксинча эканлигини таъминлайди.

2. Ишчи кучи салоҳияти ва малакаси. Ушбу омилни аниқлашда меҳнатга тўланадиган ҳақнинг даражаси, қиймати ҳисобга олинади. Корпорацияларда меҳнатга тўланадиган иш ҳақининг юқорилиги инвестициялар экспорти ҳажмининг ўсишини таъминлайди.

3. Рекламани амалга оширишда устуворликка эга бўлиш. Корпорацияларнинг рекламага йўналтираётган харажати билан корпорациянинг сотув ҳажми ва ТТХ инвестицияларни экспорт қилиш ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

4. Масштаб самараси. Дастлаб корпорациялар ички бозорнинг эҳтиёжларини қондириш учун ўз имкониятларини максимал равишда ишга солади (масштаб самарасидан фойдаланган ҳолда), ундан кейин эса, бўш маблағларни даромад олишни кўзлаб четга экспорт қилади. Шунинг учун ҳам корпорациянинг ички бозорда улуши қанчалик юқори бўлса, четга тўғридан-тўғри инвестицияларни экспорт қилиш ҳажми ҳам шунчалик юқори бўлади.

5. Корпорациянинг ўлчами. Корпорациянинг ўлчами (катта-кичиклиги) билан инвестициялар экспорти ҳажми ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

6. Ишлаб чиқаришнинг концентрациялашуви. Маълум бир товарни ишлаб чиқариш бўйича концентрациялашув даражасининг юқори бўлишлиги (корпорациялар кесими бўйича), шунчалик даражада тўғридан-тўғри инвестициялар экспортининг ҳам юқори бўлишидан дарак беради. Улар ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

7. Табиий ресурсларга эгалик қилиш даражаси. Корпорацияларнинг бирор бир табиий ресурсга бўлган эҳтиёжининг юқорилиги туфайли, ушбу ресурсга эга бўлган давлатларга инвестицияларнинг кириб келиши кўпаяди.

Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, инвестицияларни экспорт қилишга сабаб бўладиган омилларнинг бир қисми: технологик жиҳатдан биринчи бўлишга интилиш; ишчи кучининг малакавий даражаси; рекламани амалга оширишда устуворликка эга бўлиш; масштаб самараси; корпорациянинг ўлчами; ишлаб чиқаришнинг концентрациялашуви каби омиллардан ташқари қуйидаги омиллар инвестициялар импортига таъсир кўрсатади:

1. Капиталга бўлган эҳтиёж. Корпорацияларнинг капиталга бўлган эҳтиёжи, ҳажми ва инвестициялар импорти ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

2. Миллий филиалларнинг ҳажми. Республика ичида корпорация филиалларининг, уларга бўй сунувчи бўлинмаларнинг кўп бўлишлиги тўғридан-тўғри инвестициялар импорти ҳажмининг ҳам юқори бўлишини таъминлайди.

3. Ишлаб чиқариш харажати. Қабул қилувчи давлатда ишлаб чиқариш харажати даражаси билан тўғридан-тўғри инвестициялар импорти ҳажми ўртасида тескари боғлиқлик мавжуд.

4. Ички товарлар бозорининг хавсизлик даражаси. Ички товарлар бозорининг юқори муҳофазаси (божхона тарифларини тартибга солиш орқали) инвестициялар импорти оқимининг кўпайишига олиб келади.

5. Бозор ҳажми. Мамлакатнинг ички бозор ҳажми билан инвестициялар импорти ўртасида тўғридан-тўғри боғлиқлик мавжуд.

6. Бошқа омиллар. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳисобига саноатнинг экспортга ихтисослашганлиги, мамлакатни ижтимоий-иқтисодий ривожланишни таъминлашга қаратилган давлат дастурларининг мавжудлиги.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимини мамлакат иқтисодиётига йўналтириш билан бир қаторда, ижтимоий-сиёсий масалалар ҳам ҳал этилади. Глобаллашув шароитида инвесторларнинг қарорларига нафақат иқтисодий нафлик, балки ижтимоий нафлик ҳам сезиларли таъсир кўрсатади.

Корпорацияларнинг маблағларини чет элга жойлаштириш ҳамда хорижий бозорларни эгаллашнинг 6 та ҳуқуқий шакли мавжуд:

- хусусий корхона ташкил этиш (wholly-owned operations);
- фаолият юритаётган корхонани сотиб олиш (acquisitions);
- қўшма корхона (jointventures);
- лицензия ёки франчайзинг тақдим этиш
- дистрибьютерлик ёки агентлик битими;
- ваколатхона ташкил этиш.

Бугунги кунда республикамизда хорижий инвестицияларни жалб қилишнинг бир қанча шаклларидан фойдаланилмоқда. Улар қуйидаги расмда акс эттирилган (1-расм).

Республикада ўтказилаётган иқтисодий сиёсат жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига интеграция жараёнини фақат давлатнинг таркибий тузилиши бўйича эмас, балки хусусий сектор даражасида ҳам жадаллашишини назарда тутди. Очiq бозорнинг фаолият кўрсатиши учун яратилаётган шароит Ғарб ва Шарқ ишбилармонларининг мамлакатимизга барқарор қизиқишини уйғотмоқда.

Айни дамда, хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни барпо этиш қуйидаги босқичларни ўз ичига олмоқда: корхонани ташкил этиш

сабабларини инобатга олиш; ишончли шерик танлаш; хорижий инвестициялар иштирокидаги корхона барпо этиш ҳақида қарор қабул қилиш.

1-расм. Хорижий инвестицияларни жалб қилиш шакллари²

Ўз-ўзидан равшанки, инвестиция муҳитига ижобий ва салбий таъсир кўрсатадиган омиллар мавжуд. Уларни гуруҳлаган ҳолда қуйидагича талқин қилиш мумкин (2-расм). Мамлакатнинг сиёсий тизими ва макроиқтисодий барқарорлиги, инвесторлар манфаатини ҳимоя қиладиган ҳуқуқий кафолатларнинг яратилганлиги. Шу билар бирга, инвесторларни қизиқтирадиган навбатдаги муҳим омиллардан бири – хом ашё ресурсларининг мавжудлиги, ишлаб чиқаришни ташкил этиш ва уни сотиш учун қулай инфратузилманинг ривожланганлиги ҳамда улар учун тақдим этиладиган солиқ ва божхона имтиёзларининг даражаси ҳисобланади.

² Муаллиф томонидан тузилган.

**ИНВЕСТИЦИЯ МУҲИТИГА ТАЪСИР
ЭТУВЧИ ИЖОБИЙ ОМИЛЛАР**

Сиёсий ва макроиқтисодий барқарорлик

Инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари

Ишлаб чиқариш учун зарур инфратузилмаларнинг мавжудлиги

Хом ашё базаси ва ундан фойдаланиш имкониятининг мавжудлиги

**Бозорларнинг нисбатан қулай географик жойлашуви
ва оптимал транспорт коридорларининг мавжудлиги**

Малакали иш кучининг мавжудлиги (институт, колледж ва б.)

**Инвесторларга бериладиган солиқ ва божхона тўловлари
бўйича имтиёз ва афзалликлар**

2-расм.

Корхоналарни инвестицион фаолиятини ривожлантириш истиқболлари инвестицион дастур доирасида ҳамда алоҳида илмий асосланган лойиҳаларни ишлаб чиқиш орқали амалга оширилади. Инвестицион лойиҳалар турли шакл ва мазмунга эга бўлиб, улар корхоналарни барпо этиш, турли объектларни қуриш, иқтисодий, ижтимоий, экологик ва бошқа мақсадларни амалга оширишга йўналтирилади.

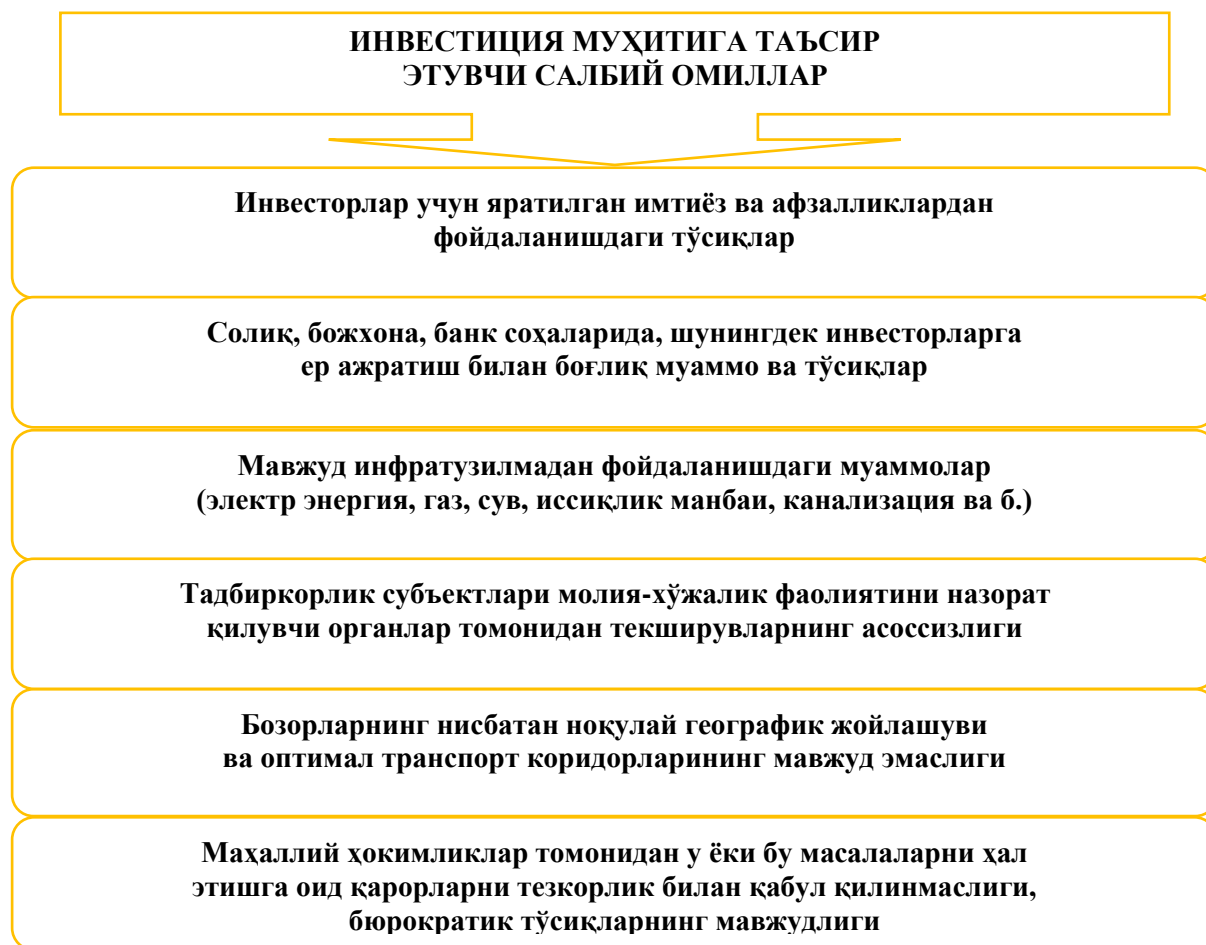
Аммо шуни ҳам қайд этиш лозимки, бугунги кунда инвестиция муҳитига бир қанча салбий омиллар ўз таъсирини кўрсатмоқда. Булар сирасига мавжуд инфратузилмалардан фойдаланишдаги муаммоларни келтириш мумкин.

Шунингдек, солиқ, божхона, банк соҳасида ва инвесторларга ер ажратиш билан боғлиқ тўсиқлар ҳам тез-тез учраб турибди (3-расм). Шу ўринда Ўзбекистон Республикасининг биринчи Президенти И.Каримовнинг қуйидаги ибораларини эсга олиш жоиз: “Барчамиз оддий бир ҳақиқатни яхши англаб олишимиз даркор – инвестицияларсиз модернизация ҳам, янгилаш ҳам бўлмайди”.³

Бугунги кунда хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликнинг жадал ривожланиши учун зарур шароит ва имкониятлар яратиш, уларни ташкил этиш ва фаолиятини йўлга қўйиш тартибини янада соддалаштириш, жиноий ва маъмурий қонунчиликни либераллаштириш ҳисобидан тадбиркорларга янада кенгроқ эркинлик беришда Инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада яхшилаш, тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни рағбатлантириш

³ Каримов И.А. Асосий вазирамиз – Ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.

самарадорлигини оширишга оид қўшимча чора-тадбирлар Дастурининг қабул қилиниши катта аҳамият касб этмоқда⁴.

3-расм.

Таркиби олтига қисм ва 46 банддан иборат мазкур дастурда: тадбиркорлик субъектлари ва инвесторлар фаолиятини тартибга соладиган қонунчиликни янада такомиллаштириш ва эркинлаштириш;

жойлардаги давлат бошқаруви ва давлат ҳокимияти органлари билан тадбиркорлик субъектларининг ўзаро муносабатларида самарадорликни ошириш, шаффофликни таъминлаш;

тадбиркорлик субъектлари фаолиятини қўллаб қувватлаш ва мувофиқлаштиришнинг институционал тизимини янада такомиллаштириш;

тадбиркорлик субъектларини кредитлаш механизминини такомиллаштириш, банк ва молия инфратузилмаси сифатини ошириш, тадбиркорлик субъектларига кўрсатиладиган хизматлар таркибини кенгайтириш;

солиқ маъмуриятчилигини соддалаштириш ва янада такомиллаштириш, сифатни бошқариш стандартларини татбиқ этиш;

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609-сонли Фармони.// www.lex.uz

корпоратив бошқарув тизимини янада такомиллаштириш ва хусусий мулкдорлар ролини ошириш каби йўналишлар киритилган.

Давлатимиз ва ҳукуматимиз бошқарувининг меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатларида ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштириш, максимал даражада қулай инвестиция иқлимини яратиш, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари фаолиятининг очиқ-ойдинлигини оширишда, инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришда "ON-LINE- мониторинг" автоматлаштирилган ахборот тизимининг жорий этилиши муҳим ўрин тутди.

Ушбу тизимнинг фаол иш олиб боришини таъминлашга бевосита дахлдор ва масъул бўлганлар - Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт вазирлиги, Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, савдо ва инвестициялар вазирлиги, Давлат статистика қўмитаси, «Ўзбекнефтегаз» МХК, «Ўзбекенерго» АЖ, «Ўзкимёсаноат» АЖ каби идоралар ҳисобланади.

Мазкур автоматлаштирилган ахборот тизим «2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификация қилишни таъминлаш чора-тадбирлари дастури»да белгилаб берилган прогноз кўрсаткичлар бажарилишини ҳамда ушбу дастурга кирган инвестиция лойиҳалар ўз вақтида ва самарали амалга оширилишини таъминлаш бўйича мониторинг ишларида алоҳида аҳамият касб этади⁵.

Айни чоғда, 2015 йилнинг 15 май куни қабул қилинган хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этишга оид чора-тадбирлар ишбилармонлик муҳити ва бизнес шароит янада яхшиланиши борасидаги ишлар таъсирчанлигини оширди⁶. Яъни, Фармон тадбиркорлик фаолиятини ташкил этиш йўлидаги мавжуд тўсиқ ва чекловларни тугатиш, хусусий мулк улушини изчил ошириш учун янада қулай иқтисодий, ҳуқуқий шароит ҳамда рағбатлар яратишда янги босқични бошлаб бергани билан ҳам аҳамиятлидир.

Қуйида келтирилган жадвалда мамлакатимизга жалб қилинган хорижий инвестициялар, шунингдек тўғридан-тўғри киритилган инвестицияларнинг йиллар бўйича ўзгариш динамикаси ўз аксини топган (1-жадвал). Статистик маълумотларнинг гувоҳлик беришича 2000 йилда иқтисодиётга йўналтирилган хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажми 172,3 млрд. сўмни ташкил этган. Шундан 14,5 фоизи ТТХИ тўғри келган. 2005 йилда хорижий инвестициялар ҳажми 2000 йилга қараганда қарийб 5 баробарга кўпайиб, 687 млрд. сўмни ташкил этган. Иқтисодиётнинг рақобатбардошлигини таъминлаш, уни сифат нуқтаи назаридан самарадорлигини оширишга қаратилган инвестицион сиёсат

⁵Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификация қилишни таъминлаш чора-тадбирлари дастури тўғрисида" 2015 йил 4 мартдаги ПФ-4707-сонли Фармони.// www.lex.uz

⁶Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида" 2015 йил 15 майдаги ПФ-4725-сонли Фармони.// www.lex.uz

туфайли 2010 йилда ТТХИнинг умумий хорижий инвестициялардаги улуши 68,5 фоизга етган.

1-жадвал. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётига жалб қилинган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳажми

Йиллар	ХИ, млрд. сўм	ТТХИ, млрд. сўм	ТТХИ умумий ХИ ҳажмидаги улуши, фоизда
2000	172,3	24,9	14,5
2001	369,5	63,7	17,2
2002	306,2	80,5	26,3
2003	479,5	151,9	31,6
2004	660,0	292,1	44,2
2005	687,0	470,5	68,5
2006	748,3	541,2	72,3
2007	1447,7	1216,1	84,0
2008	2863,9	2376,3	83,0
2009	4058,1	3487,5	86,0
2010	4340,9	3778,4	87,0
2011	3853,8	3215,2	83,4
2012	4653,3	3668,6	78,8
2013	5532,7	4315,5	78,0
2014	6980,1	5489,4	78,6
2015	8309,5	6133,1	73,8

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари асосида тайёрланган.

Глобал молиявий-иқтисодий инқирознинг кейинги тўлкини дунё мамлакатлари иқтисодиётини тўлиқ қамраб олган даврда Ўзбекистонга четдан кириб келган хорижий инвестицияларнинг умумий ҳажми 4340,9 млрд. сўмга етиб, ТТХИ улуши энг юқори кўрсаткични, яъни 87 фоизни намоён этган. 2015 йилда ТТХИларнинг қиймати 6133,1 млрд. сўмни ташкил этган. Бу кўрсаткич 2010 йилга қараганда 1,63 баробар кўп эканлигидан далолат беради.

Таҳлил қилинаётган йилларда республиканинг бошқа ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичларида ҳам ўзига хос ўзгаришлар рўй берганлигини қайд этиш ўринлидир. Статистик маълумотларга кўра 2000 йилда Ўзбекистон аҳолисининг умумий сони 24487,7 минг кишини, ишлаб чиқарилган ЯИМ ҳажми эса жорий нархларда 3255,6 млрд. сўмни ташкил этган. 2015 йил якунлари бўйича республика аҳолисининг умумий сони 31022,5 минг кишига, ишлаб чиқарилган товар ва хизматларнинг умумий ҳажми эса 171369,0 млрд. сўмга етган.

Агар ушбу маълумотларни миқдорий ва сифатий кўрсаткичлар орқали изоҳлайдиган бўлсак, бунинг учун жон бошига ҳамда ривожланаётган мамлакатларнинг худди шу кўрсаткичлар бўйича натижаларини қиёсий таҳлил қилиш ва баҳолаш мақсадга мувофиқ бўлади. Шунда аниқ ва ҳар томонлама адолатли, манتيкий хулоса қилиш имконияти юзага чиқади.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий кўрсаткичлари,
йиллар бўйича динамикаси

Кўрсаткичлар	2010	2011	2012	2013	2014	2015	\bar{y}	Абсолют ўзгариш $\Delta_{\text{базис}} = y_i - y_0$	Ўсиш суръати $\dot{y}_{\text{базисли}} = \frac{y_i}{y_0}$	Ўсиш суръатининг ўзгариши, фоизда $\Delta\dot{y}_{\text{базис}} = \frac{\Delta_{\text{базис}}}{y_0} * 100$
Аҳоли сони, минг киши	28 001,4	29 123,4	29 555,4	29 993,5	30 492,8	31 022,5	29698,17	3 021,10	1,11	10,79
Ялпи ички маҳсулот, млрд. сўм	62 388,3	78 764,2	97 929,3	120 861,5	145 846,4	171 369,0	112859,8	108 980,70	2,75	174,68
Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ, минг сўм	2 184,3	2 684,6	3 289	3 996,3	4 741,8	5 475,1	3728,517	3 290,80	2,51	150,66
Аҳоли жон бошига тўғри келадиган ўртacha даромад, минг сўм	1 668,1	2 133,3	2 601,9	3 163,6	3 583,3	3 928,8	2846,5	2 260,70	2,36	135,53
Асосий фондларларнинг қиймати	85 912,0	102 575,9	123 707,6	147 794,5	179 854,8	203595,7	140573,4	117 683,70	2,37	136,98
Асосий капиталга киритилган инвестициялар, млрд. сўм	15 338,7	17 953,4	22 797,3	28 694,6	35 233,3	41 670,5	26947,97	26 331,80	2,72	171,67
Жон бошига тўғри келадиган инвестициялар, минг сўм	543,4	611,9	405,1	948,8	1 145,5	1 331,4	831,0167	788,00	2,45	145,01
Хорижий инвестиция ва кредитлар миқдори	4340,8	3853,8	4653,3	5532,7	6980,1	8309,5	5611,7	3 968,70	1,91	91,43
Хорижий инвестиция ва кредитларнинг асосий капиталга киритилган жами инвестициялардаги улуши, фоизда	28,3	21,5	20,4	19,3	19,8	19,9	21,54	-8,4 пунктга	0,71	-
Саноат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми, млрд. сўм	34 499,1	42 158,8	51 059,3	64 354,7	75 194,2	97 598,2	60810,72	63 099,10	2,83	182,90
Аҳоли жон бошига саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми, минг сўм	1 207,8	1 436,9	1 714,9	2 127,9	2 444,7	3 118,3	2008,42	1 910,50	2,58	158,18
Иқтисодий фаол аҳоли сони, минг киши	12 286,6	12 541,5	12 850,1	13 163,0	13 505,4	13 767,7	13019,05	1 481,10	1,12	12,05
Банд аҳоли сони, минг киши	11 628,4	11 919,1	12 223,8	12 523,3	12 818,4	13 058,3	12361,88	1 429,90	1,12	12,30
Ишсизлар сони, минг киши	658,2	622,4	626,3	639,7	687,0	709,4	657,17	51,20	1,08	7,78
Ўртacha йиллик номинал ҳисобланган иш ҳақи, минг сўмда	504,8	628,0	739,7	866,0	1 007,9	1 171,7	819,68	666,90	2,32	132,11

Маълумки, Ўзбекистон аҳолиси ўртача ҳар йили 1,6 фоиздан кўпайиб боради. Демак, жон бошига тўғри келадиган иқтисодий кўрсаткичларнинг юқори бўлишини таъминлаш учун битта банд аҳолига тўғри келадиган ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш ҳажмини йилдан йилга ошириб бориш (аҳолининг ўсиш суръатидан юқори ҳажмда) талаб этилади. Бунинг учун, кам энергия сарфловчи ва юқори унумдорликка эга бўлган техника ва технологияларни сафарбар этиш, уни ишлатадиган ва кенг қўламда фойдалана оладиган (ишлатадиган) ишчи кучининг малакасини ошириш, замонавий менежментнинг илғор усуллари амалиётга жорий этиш лозимдир.

Бунда ТТХИ кўламини жадаллаштириш, корпоратив бошқарувнинг асосий принципларини кенг ҳажмда корхоналар, компаниялар фаолиятига татбиқ этиш муҳим аҳамият касб этади.

Айни дамда, республикада мавжуд асосий воситаларнинг катта қисми жисмоний/маънавий жиҳатдан эскирган. Шуларни инобатга олиб, ҳукумат томонидан айнан ТТХИларнинг иқтисодийётга кўпроқ кириб келишига устуворлик берилаётганлиги ҳам бежизга эмас.

Рақамлар таҳлилига назар соладиган бўлсак, абсалют қийматда жон бошига тўғри келган ЯИМ 2010 йилда 1778,2 минг сўм, 2015 йилда 5475,1 минг сўмни ташкил этган. ЯИМ умумий ҳажми ушбу йилда жорий нархларда 171369,0 млрд. сўмга тенг бўлган. Мазкур йилда республика бўйича асосий воситаларнинг жами қиймати 179854,8 млрд. сўм бўлган (2-жадвал).

Вилоятлар кесимида қарайдиган бўлсак, қаерда ишлаб чиқариш кучлари кўп жойлашган бўлса, уша ҳудудда яратилган ЯХМ ҳажми ҳам юқори бўлган. Масалан, 2014, 2015 йилларда Тошкент шаҳрида мавжуд бўлган асосий фондларнинг жорий қиймати энг юқори бўлганлиги (*44718,7 млрд. сўм, 14 та иқтисодий-маъмурий ҳудудлар бўйича 1-ўринни эгаллаган*) муносабати билан яратилган ЯХМ ҳам бошқа ҳудудларга қараганда энг юқори ўринни (*26 648,7 млрд. сўм*) намоён этган.

Тошкент вилоятида мавжуд ва яроқли бўлган асосий фондларнинг умумий қиймати Тошкент шаҳридан кейинги ўринни эгаллаган. Ушбу йилларда товар ва хизматларнинг умумий ҳажми, яъни ЯХМ – 16558,6 млрд. сўмни ташкил этиб, 14 та маъмурий ҳудудлар ичида иккинчи ўринни банд этган. Иккита омил ўртасида юқори иқтисодий боғлиқлик мавжудлигини назарда тутадиган бўлсак, асосий фондларнинг қийматига қараб ҳам республика вилоятларининг ЯХМларига баҳо бериш мумкин бўлар экан.

Шуларни инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги Фармонида белгилаб берилган 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари йили»да амалга оширишга оид Давлат дастурида ҳам айнан, вилоят, туман ва шаҳарларни комплекс ва мутаносиб ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришга қаратилган масалалар устувор йўналиш сифатида белгилаб берилди.

Харакатлар стратегиясидан ўрин олган чора-тадбирларни амалга ошириш учун куйидаги сарф-харажатларнинг қилиниши режалаштирилган⁷:

– 2017 – 2021 йилларда умумий қиймати 40 миллиард АҚШ доллари миқдоридаги 649 та инвестиция лойиҳасини назарда тутувчи тармоқ дастурларини рўёбга чиқариш режалаштирилмоқда. Натижада кейинги 5 йилда саноат маҳсулотини ишлаб чиқариш 1,5 баравар, унинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 33,6 фоиздан 36 фоизгача, қайта ишлаш тармоғи улуши 80 фоиздан 85 фоизгача ошади.

– Жами харажатлар учун 37 687,8 млрд. сўм ва 8 349,3 млн. АҚШ доллари ажратилади. Шундан:

<i>№</i>	Молиялаштириш манбалари	Миллий валютада, млрд. сўм	АҚШ долларида, минг доллар
1.	Давлат бюджети ва Давлат мақсадли жамғармалари маблағлари	5 263,1	1 625,8
2.	Ижрочилар ва хайрия ташкилотлари маблағлари	15 423,0	311 510,0
3.	Тижорат банклари кредитлари	16 941,2	-
4.	Халқаро ташкилотлар, молия институтлари маблағлари ва беғараз ёрдам	60,5	8 036 157,8

2-жадвалда акс этган статистик маълумотларни таҳлил қилиш орқали куйидаги хулосаларни яшаш мумкин.

Аввал таъкидлаганимиздек, аҳоли сонинг ўсишига нисбатан маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиш суръатининг юқори бўлишлиги ишлаб чиқаришда масштаб самараси мусбат эканлигидан далолат беради. Ишлаб чиқаришда мусбат масштаб самарасига эга бўлишлик жон бошига тўғри келадиган ишлаб чиқариш ҳажми, жон бошига тўғри келадиган даромаднинг ошиши, шунингдек омил унумдорлигининг (маҳсулдорлигини) ўсишини келтириб чиқаради. 2015 йилда аҳоли сонининг мутлақ кўшимча ўсиши 3021,1 минг кишини ташкил этган. Бу кўрсаткич таққосланувчи давр даражаси таққосланадиган даврдан, яъни 2010 йилга нисбатан қанча бирликка катта эканлигини кўрсатади. Худи шу кўрсаткич ЯИМ – 108980,7 млрд. сўмни, асосий капиталга киритилган инвестицияларда – 26331,8 млрд. сўмни, жон бошига тўғри келадиган инвестицияларда 788 минг сўмни ташкил этган.

Фаҳмимизча, мутлақ ўзгариш кўрсаткичи таҳлил жиҳатидан камчиликлардан ҳоли эмас, чунончи у ҳодиса ўзгаришидаги интенсивликни яққол ифодаламайди. Шунинг учун 2-жадвалнинг кейинги устунда динамик қаторлар нисбий кўрсаткичларни ҳисоблаш орқали тўлдирилди.

Таҳлилларга кўра, аҳоли сонининг ўсиш суръатига нисбатан мазкур кўрсаткичлар: ЯИМ, аҳоли жон бошига тўғри келадиган ЯИМ, аҳоли жон

⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Харакатлар стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сон Фармони. // Халқ сўзи. 8 феврал 2017 йил.

бошига тўғри келадиган ўртача даромад, асосий фондларнинг қиймати, асосий капиталга киритилган инвестициялар ҳажмининг ўсиш суръати юқори бўлган. Демак, жорий давр даражаси базис давр даражасига нисбатан бир неча мартаба кўп эканлигидан далолат бериб турибди.

Ушбу маълумотлар ўзаро бир-бирига боғлиқ равишда таҳлил қилинаётганда нархлар индексини ҳам инобатга олиш муҳимдир. Кўпгина ҳолларда инфляциянинг таъсири, унинг йиллик ўзгаришини инобатга олмаслик оқибатида хато хулосалар ясалиши вужудга келади. Шу боисдан ҳам, вақтлар қатори бўйича таҳлиллар амалга оширилганда кўрсаткичларнинг таққосламалигини таъминлаш керак. Бунинг учун улар нафақат бир хил ўлчов бирликларида ва аниқлик даражасида ифодаланиши, балки шу билан бирга замон ва макон жиҳатидан таққослама бўлиши керак.

Фойдаланилган манбалар рўйхати

1. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – Ватанамиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир. Тошкент: “Ўзбекистон”, 2010.
2. Маҳмудов Н.М, Маджидов Ш.А. Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш. Ўқув қўлланма. – Т.: ТДИУ, 2010. – 89-90 б.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида” 2014 йил 7 апрелдаги ПФ-4609-сонли Фармони.// www.lex.uz
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "2015-2019 йилларда ишлаб чиқаришни таркибий ўзгартириш, модернизациялаш ва диверсификация қилишни таъминлаш чора-тадбирлари дастури тўғрисида” 2015 йил 4 мартдаги ПФ-4707-сонли Фармони.// www.lex.uz
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Хусусий мулк, кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ишончли ҳимоя қилишни таъминлаш, уларни жадал ривожлантириш йўлидаги тўсиқларни бартараф этиш чора-тадбирлари тўғрисида” 2015 йил 15 майдаги ПФ-4725-сонли Фармони.// www.lex.uz
6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ПФ-4947-сон Фармони. // Халқ сўзи. 8 феврал 2017 йил.

